

UDC: 903/904(497.11)(049.3)
904:726.825.04"652"(497.11)(049.3)

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА COMPTES RENDUS BIBLIOGRAPHIQUES

SANJA PILIPOVIĆ, *Nadgrobnе stele Viminacijuma*, Arheološki Institut, posebna izdanja 77, Beograd 2022, 203 str., L табли со илустрации

Книгата се состои од 6 глави на коишто им претходи кус вовед (Uvod, стр. 9–12), а завршува со заклучок како VII глава (Zaključak, стр. 89 – 92); потоа е даден список со најважната литература на ископуваните локалитети кадешто се најдени спомениците (Arheološki lokaliteti, стр. 93–94); Каталог за 69 споменици, на српски и на англиски јазик (стр. 95–170), резиме на англиски јазик (Summary, стр. 171–177); Кратенки и литература (стр. 179–198); општ показател на имиња, топоними и поими (Indeks, стр. 199–201); список со извори и автори на ликовниот материјал насловен Ilustracije/Illustration<s> (стр. 203–205) што започнуваат на стр. 207 (табла I–L), со план на ископуваните објекти во Viminacium, а завршуваат со две табли со распоред на стелите според материјалот.

Во воведот, А. најпрво се осврнува на темата на книгата - наоѓалиштата и местата на чување на стелите, на досегашните методолошки пристапи во нивното изучување, а потоа поглавје по поглавје прави приказ на својата книга. Прикажувајќи го својот пристап заснован првенствено на односот меѓу употребениот материјал за изработка на спомениците и нивниот облик, пишува дека материјалот бил поважен од утврдување на типологијата на спомениците, стр. 11, без да даде објаснување за тоа, а тоа не се гледа ни од илустративниот материјал, а ниту од приказот на стелите на двете табли на крајот од книгата.

Во каталогот се вклучени и споменици од музеите во Пожаревац и Смедерево како и всиданите во Смедеревската тврдина за коишто А. претпоставува дека се од Виминациум, за што нема сигурни показатели. Имено исто толкава е веројатноста дека потекнуваат од соседните населби Винцеја (*Vinceia*), Златниот рид (*Mons Aureus*), двете близу Смедерево, или од Маргум (*Margum*) кај Добравица. Со оглед на географската близина на населбите и припадноста на иста провинција и на ист културен круг не може да има големи стилски и типолошки разлики што со сигурност би укажале на точно потекло на спомениците, дотолку повеќе што е мал бројот на целосно зачувани стели.

Првата глава (Nadgrobnі spomenik – privatna *memoria* kolektivnog rimskog identiteta, стр. 13 – 16) е школски приказ на намената на надгробниот споменик и податоците што ги содржат за изучување на историјата и културата на римскиот свет, но ниту еден од споменатите примери за тоа не потекнува ниту од Виминациум ниту од провинцијата Г. Мезија. И во другите глави А. многу малку користи аналогии од градовите во Г. Мезија туку само од северните провинции што ја открива намерата да се докаже поставената премиса за поврзност на виминациумските стели со панонско-норичките производствени центри.

Во втората глава (*Viminacijum* – kontekst nastanka nadgrobnih stela, стр. 17–22) Авторката дава кус преглед на развојот на градот од воен логор на Дунавскиот лимес до главен град на провинцијата Г. Мезија и на општествената структура на виминациската заедница.

Третата глава (*Od beleški putopisaca i ljubitelja starina do najnovijih istraživanja*, стр. 23–28) се однесува на историјатот на изучувањата од претходниците.

Насловот на четвртата глава *Tipologija nadgrobnih stela* (стр. 29–43) поделена на 5 оддели, воопшто не соодветствува на содржината. Имено, главна тема е материјалот од којшто се изработени стелите (*Stele od krečnjaka*, стр. 32–36; *Stele od travertina*, стр. 36–37; *Stele od mermera*, стр. 38–40), при што признава дека стелите подредени според материјалот се типолошки мошне различни (*Ove stele su tipološki veoma različite*, стр. 32, 34). Впрочем тоа многу убаво се гледа од двете таблички (XLVII–L) на крајот од илустративниот материјал. Само за првиот и последниот оддел може да се каже дека соодветствуваат на насловот т.е. дека се според типолошки критериум иако и тука има неконзистентност: првиот (*Grupa najstarijih stela*, стр. 29–32) е направен според хронологијата, а последниот (*Stele sa kuništem*, стр. 41–43) според распоредот на составните делови на стелата т.нр. композициско-структурален принцип. Авторката расправа за местото на изработка на стелите: каменоломите, работилниците, потеклото на каменот, а со аналогии со норичко-панонските стели ги поткрепува влијанијата од норичките каменоломи но не ги разработува типовите стели ниту утврдува кој/кои типови се создадени со норичко влијание. Стелата бр. 36 ја разгледува во групата портретни стели, а приказот го толкува како сложена композиција од две теми: портрети на покојните и посмртна гозба. Прво треба да се каже дека не станува збор за портрети туку за бисти на покојните и дека провинциски изработени стели покажуваат дека всушност станува збор за невешто прикажана сцена на гозба со три покојници. Имено кога гозбата е со повеќе покојници тогаш е невозможно да се прикаже целата фигура, зашто е задскриена од бистите на покојните и во најдобар случај само последниот во низата е прикажан со цела фигура. Дека тоа е така се гледа од стелите од другите градови на провинцијата Г. Мезија кадешто припаѓа и Виминациум, IMS, vol VI, no 132, IMS, vol I, no 34, а такви примери има и во другите провинции (во Македонија, Спом. 71, no 446; Спом. 98, nos 126, 350, 373). Сводното поле (свод на два столба со база и капител) над натписното поле Авторката го толкува како забат, но всушност станува збор за релефно поле што се гледа од мотивот (венеч со розета во средината, или медуза) којшто го зафаќа целото поле (ваквите мотиви во забатот се со мали димензии). Дека тоа е така се гледа од целосно зачуваните стели бр. 5 и 66 кои над ваквото релефно (а не забатно поле) имаат троаголен забат. Една стела од Белград IMS, vol. I, no 50 има две сводни полиња при што во помалото на врвот има мала розета што јасно покажува дека тоа е забат, а долното, празно поле, секако било наменето за релеф - нејасно е зошто не е исклесан. Стели со сводни полиња на столбови има и во другите населби во Г. Мезија, почесто со мотив на биста кој што мошне ретко се прикажува во забат, што е уште еден доказ дека не станува збор за забат туку за сводно релефно поле. Притоа треба да се каже дека најголемиот број од досега пронајдените стели со сводно поле завршуваат рамно и веројатно имале круниште.

Петтата глава (*Dekoracija nadgrobnih stela*, стр. 45–77) се состои од шест оддели во кои што поединечно се расправа за мотивите според местото на стелата каде што се прикажани (круниште со лавови; забат; акротерии; фриз; централно поле или ниша; сокл), а не како што се очекува од насловот на главата – декорација – зашто мотивите ја прават декорацијата, а не местото на прикажување! И терминологијата е невообичаена – впишаниот троаголен забат во петоаголно поле (бр. 4–5) А. го нарекува полуслободен забат, и неусогласена – за ре-

љефното поле користи различни ознаки: централно, регистар, при што не е јасно зошто релефното поле би било централно, а не натписното кое што содржи лични податоци за покојниот/те, а пак за правоаголното релефно поле со столбови тнр. едикула почесто се изразува описно. Мотивите од сводното релефно поле, се вброени во одделот за забат, бр. 2, согласно мислењето на А. дека тоа е забат. Во одделот бр. 5 насловен како централно поле (а во содржината како *Centralno polje ili niša*) наместо вообичаениот термин релефно поле. Мотивот на стелата бр. 36 го дефинира како погребна гозба за разлика од стр. 34 и 85 каде пишува дека е сложена композиција од портрети и гозба. Аналогите од Д. Межија (LUPA nos 15315, 15353) на коишто се повикува се класични прикази на гозба, при што на онаа од Истрија првиот покојник е прикажан како биста (исто како и на виминацискава стела додека другите две како полуфигури. Но иако мотивот е насловен како фунерален банкет, стр. 58, сепак пишува дека леглото – клине е без покојници за во следната реченица да напише дека: *Na ovoj steli je prikazana porodična scena funerarnog banketa*. Не е јасно како може да има банкет без покојник. Всушност збрката доаѓа заради панонските стели што А. ги користи како аналогии – каде што покојните се прикажани во едно поле, а во долното поле имаат приказ на трonoжец и слуги при што А. ја нарекува редуцирана сцена на посмртна гозба. Но тоа не е симболичен приказ на посмртна гозба (*Totenmahl*) туку посмртна жртва (*Totenopfer*), зашто е без покојник/ци, и е сосема различно од оваа стела (бр. 36) каде што во исто поле се фигурите на покојните редуцирани како бисти како и елементите на посмртна гозба. За секој мотив А. ги набројува предложените толкувања во литературата и дава аналогии главно од панонските провинции. Бистите ги нарекува портрети иако пишува дека немаат портретни белези.

Во шестата глава (Kamen kao svedočanstvo – radionice, стр. 79–88) го прикажува процесот на изработка на стелите, каменоломите од кадешто би биле носени полуобработени споменици, начините на нивното превезување – главно по воден пат, со цел да се утврдат работилниците и каменоломите. Освен врз анализа на каменот направена за неколку стели А. главно се потпира на норичко-панонски аналогии (типови, декорација на стелите) и утврдува дека мермерните стели биле скицирани во и дека потекнуваат од источноалпските каменоломи, а од времето на Трајан и од дакиските - јужнокарпатски каменоломи од кадешто се увезувале и полуготови стели од травертин. Стелите изработени од локален варовник се доказ за постоење на локални каменорезачки работилници, и врз основа на мотивите А. мисли дека биле под влијание на долнопанонските. За сводното релефно поле кое што А. го нарекува и третира како забат убаво забележува дека речиси не е посведочен во Панонија туку во двете мезиски провинции и во Дакија што покажува дека аналогите од панонско-норичките провинции се пренагласени, а најблиските провинции неправедно запоставени за на крајот на главата да напише дека во локалните работилници се развивале мезиски модели со карактеристична структура и декорација, без подетално образложување.

Во заклучокот (стр. 89-92) ги прикажува главно мислењата од претходната, шеста глава, за каменот те. влијанијата од каменоломите и работилниците засновано врз стилски и типолошки аналогии, и само на два пати се осврнува на мезиски одлики на стелите кои што ги наоѓа во мотивот венец со розета во средината прикажан во сводното релефно поле (забат според А.) изработени од домашен варовник, но и кај нив наоѓа источноалпско влијание прилагодено на локалниот вкус, без да даде јасно образложение. Потоа се осврнува на социјалниот статус на покојните одразен преку видот на стелите без упатување на каталогски број што е тешко да се следи бидејќи нема епиграфски индекс, дотолку повеќе што личностите ги нема ниту во општиот индекс.

И на крај, корисноста на оваа книга е обидот да се утврдат влијанијата од различните уметнички центри како и каталогот на виминациумски стели, што ќе може да се дополнува, поправа и да служи за понатамошна разработка на типологијата и иконографијата на надгробните стели како најброен дел од камената скулптура во секоја римска провинција.

Скопје, ноември 2023

Наде Проева